

*Деспот Ковачевић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈА ПАРТИЈСКИХ СИСТЕМА И ПОРАСТ ПОПУЛИЗМА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ СФРЈ

Сажетак

Пораст популизма широм света захватио је и простор бивше Југославије. Последице овог популистичког раста, који још траје, оставио је последице на институције система. Партијски системи ових студија случаја доживели су значајне трансформације. С обзиром да се ради о земљама које су у процесу изградње демократских капацитета, пораст популизма је био још један велики изазов у низу проблема које имају. Из анализе изборне волатилности у периоду 2008–2018 видимо да је највише последица претрпео партијски систем у Словенији, док су значајне промене имали и партијски системи Хрватске и Србије. Мање промене забележене су у осталим случајевима, али те промене нису имале важне последице по динамику политичких процеса. Једна од важнијих појава су и нове политичке партије које добијају значајну подршку на првим изборима на којим учествују, али не успевају да стабилизују свој број гласача и присталица, што је још један показатељ нестабилности. Перспектива даљег развоја ситуације говори нам да постоји потенцијал за дубље кризе, али да су се

* Имејл-адреса: despot.kovacevic@fpn.bg.ac.rs.

политичке елите прилагодили контексту у системима који су највише захваћени популизмом.

Кључне речи: партијски систем, популизам, изборна волатилност, Србија, Словенија, БиХ, Хрватска, Црна Гора, Северна Македонија

УВОД

Политичке партије представљају кључне актере у политичким процесима и један су од стубова стабилности у новим демократијама. Као незаобилазни механизми политичког система, политичке партије и партијски систем имају низ консеквенци по свеукупне демократске капацитете и стабилност система. Запажену улогу имале су у демократизацији политичких система насталих распадом СФРЈ и посебно у европским интеграцијама за које су се определиле све новонастале државе. Ипак, у тим процесима неке од држава бележиле су боље резултате који су детерминисани низом фактора – економски развој, ратне околности и међуетнички конфликти, наслеђе претходног режима и политичка култура, развијеност политичких институција и др. Оно што је извесно је да је са светском економском кризом и низом догађаја који су је пратили дошло до великог пораста популистичких тенденција у многим старим и новим демократијама, а тај процес захватио је и наведене државе. Популизам битно утиче на природу политичке конкуренције и партијски систем у целини. Основни циљ рада је да се објасни како је пораст популизма имао утицај на дестабилизацију партијских система земаља бивше СФРЈ. Као параметар стабилности партијског система узимамо изборну волатилност тј. укупну промену подршке партијама, којом ћемо утврдити померања и степен дестабилизације партијских система. Уз то, анализираћемо и природу популистичких тенденција и пораст нових политичких партија и организација као продукта популистичких тенденција. Иако се ради о државама различитог нивоа демократичности и развоја, такав статус није гаранција стабилном партијском систему нити одупирању од популизма, мада су потенцијалне последице ових процеса у директној вези са тим.

Први део овог рада посвећен је теоријским концептима на којима се темељи овај рад, а заснованим на основним теоријским поставкама које објашњавају природу и основне компоненте популизма, као и функције партијског система и његове најважније компоненте које се односе на стабилност партијске конкуренције. У другом делу рада образлажем шири контекстуални оквир који детерминише низ претпоставки за објашњење кључних догађаја и разумевање политичке ситуације у којој се налази регион, да би се у трећем делу рада анализирале основне карактеристике популистичких тенденција у овим политичким системима и промене у партијским системима које су узроковале дестабилизацију. У последњем делу, закључку, образлажем везу ова два процеса и њихове последице као и перспективе даљег развоја ситуације.

ПОПУЛИЗАМ И СТАБИЛНОСТ ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА

Тренд пораста популизма у претходних десет година добио је своје широке размере у различитим природама режима, у државама са различитим економским капацитетима, са различитим етничким структурама и традицијом политичких институција. Општи профил политичког система у којем имамо пораст популизма не можемо извући и специфичност ове тенденције је управо свеприступност у свету. Популизам има своју дугу предисторију, као једна од претеча овог феномена је руско народништво које се појавило као одговор на проблеме сељаштва у царској Русији (Mudde and Kaltwasser 2017a, 32), да би кроз историју добијало разне облике и често нове форме, посебно у 20. веку. У периоду анализе, након 2008. године, популизам такође има своје специфичности у новом периоду. Најважнија карактеристика која се може увидети је да популисти на веома ефикасан начин долазе и граде механизме за опстанак на власти, што у претходном периоду није био случај (Stojiljković i Spasojević 2018, 106). Важно је истаћи да континуирано постоје популистички покрети у већини савремених политичких система, али је управо тренд пораста у њиховој снази и броју у којем се појављују.

Главни узроци новог пораста популизма налазе се и временски прате светску економску кризу 2008. године и пораст неједнакости у свету, низ терористичких напада у Европи и страх који се шири, мигрантску кризу и кризу Евразоне (Orlović 2017, 47). Сви ови догађаји имају директан утицај и на регион Западног Балкана и државе бивше СФРЈ, уз низ других околности и нерешених питања која их прате.

Постоји низ дефиниција и спорења око појма популизма. Два основна правца посматрања овог појма су да је популизам врста политичке тактике или стратегије, а друга је да је популизам врста идеологије (Stojarová and Vykouřilová 2007, 97). Низ је контроверзи око профила појединаца или покрета, партија које су популистичке. Наиме, како истичу Муде и Калтвасер „они могу бити и левичари и десничари, конзервативни и прогресивистички, религиозни и секуларни” (Mudde and Kaltwasser 2017b, 9). Флексибилност коју себи обезбеђују популисти даје простор да се популизам разуме и као танка идеологија (*thin-centred ideology*) која се заснива на три основна концепта: народ, елита и општа воља (Mudde and Kaltwasser 2017a, 32). Овде треба истаћи да се на трагу поделе на прави народ и корумпирану елиту, на којој потенцира популизам, развија и шири друштвени расцеп естаблишмент-антиестаблишмент (Orlović 2019, 406). Такође, за разумевање популизма треба имати у виду његову идеолошку дифузност која настаје, како Стенли истиче, „у недостатку програмског тежишта и отворена је у својој способности кохабитација са другим, свеобухватнијим идеологијама” (Stanley 2008, 99). Широко схваћен популизам мора се прилагодити и контекстуално за анализу одређене студије случаја, управо захваљујући његовој недефинисаној природи. У ту сврху истаћи ћемо Тагартова обележја популизма која дају свеобухватну слику у дефинисању одређеног лидера или партија као популистичког. Наиме, основне карактеристике популизма према Тагарту су: непријатељски однос према репрезентативној демократији, концепт служења „отаџбини” (*heartland*) и „народу” (*people*), недостатак основних вредности и принципа и камелеонски карактер, ширење атмосфере екстремне кризе, уз важну улогу харизматског лидера (Taggart 2004, 273–275). Значајан део ових карактеристика видљив је у државама

бивше СФРЈ, а оно што је извесно је да су криза демократије, економска криза, важна територијална и идентитетска питања, као и догађаји из блиске прошлости направили плодно тло за раст популистичких лидера и организација.

У овом раду тежња је да се покаже паралела између недвосмислено видљивог пораста популизма и дестабилизације партијског система. Паралелни процеси који се одвијају утичу битно на природу партијског система, неки од најважнијих су де-идеологизације партија (Stojiljković i Spasojević 2018, 109), президенцијализација партија и пораст важности лидера (Orlović 2017, 7–27) и успорени процеси институционализације партијских система у новим демократијама (Kovačević 2014, 63–73). Пораст популизма као свеопшти продукт друштвених околности има последице по изградњу институција и измештање моћи са легитимних инситуционалних позиција на персоналне. Једна од важних последица јесте и криза партијског система која се огледа у великој промени подршке релевантним политичким актерима и у систему као целини као и појава и успех нових политичких партија. Уједно централни критеријум стабилности партијске компетиције огледа се у овом показатељу који се рачуна као изборна волатилност или изборна колебљивост бирача.

Да би партијски систем био стабилан потребно је „стално присуство и опстанак главних политичких партија дужи низ година и већи број изборних циклуса уз низак ниво осцилација у изборним резултатима појединачних актера” (Mainwaring and Torcal 2006, 5). Уколико изостаје овакав системски еквилибријум онда долази до постепене дестабилизације. У овом раду анализа ће бити фокусирана на изборе од 2008. године и њихова разлика у односу на претходни период у складу са ширењем светске економске кризе као кључног догађаја у порасту популизма. Директни утицаји ових догађаја на дестабилизацију партијског система могу да усмере на погрешне закључке, с обзиром да су предмет анализе и системи који имају трајне дефиците у изградњи институција и њиховој стабилизацији. Из тог разлога је важно сагледавање свих капацитета која поседује одређена студија случаја.

Изборна волатилност добија се за сваки изборни циклус као резултат укупне промене у бирачком телу кроз Педерсенов индекс (Pedersen 1979):

$$\text{Volatility} = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{it} - P_{i(t+1)}|}{2}$$

Суштина изборне волатилности је у промени процента подршке сваког од актера избора, где се уводе посебна правила за коалиције на изборима или нове тј. партије које нису учествовале на претходним изборима. Вредности свих разлика процената подељени са два дају укупну изборну волатилност која се може кретати до максималних 100%. Померања унутар партијског система која су се дешавала одразила су се на промене изборне волатилности који превазилазе оптималне границе и уводе систем у фазу нестабилности.

ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ – УЗРОЦИ КРИЗЕ

Када је реч о политичким система насталим распадом СФР Југославије ради се о низу различитих услова и догађаја који су произвели и различите степене демократичности и развоја ових држава. Први и основни узрок је однос према претходном режиму и према заједничкој држави. Само две републике, Србија и Црна Гора, имале су унутрашњи консензус око очувања Југославије, па су тако и остале у новој СРЈ све до црногорског референдума 2006. године и отцепљења. Остале републике, зависно етничкој структури и позицији политичких елита у тим годинама креирале су и атмосферу односа према бившем режиму и држави. Босна и Херцеговина издељена по питању будућег статуса ушла је у четворогодишњи рат са трајним последицама и са дејтонским устројством које делује нефункционално, али и једино одрживо по питању мира у овим околностима. Северна Македонија се на најмирнији начин одвојила од СФРЈ, али са трајним унутрашњим мањком консензуса и етничком дистанцом између Македонаца и Албанаца. Свој систем је делимично уредила Охридским споразумом, који је настао након етничких сукоба на граници рата. Слове-

нија је са малим сукобом и најразвијенијим системом ушла у процес интеграција, а затим и прва постала чланица ЕУ, док је Хрватска ишла споријим путем, узроковано и ратом, али и испуњавањем других услова.

Након 2006. године, када је формирана и последња независна држава на простору бивше СФРЈ, очекивао се процват регионалне сарадње и незаустављив пут свих преосталих република ка ЕУ. Овај пут заустављен је светском економском кризом, отварањем низа проблема у региону, али и узрокованог популизма који је дубоко ушао у политичку сферу ових држава. Популизам је био присутан и раније, али је његов пораст добио све нужне услове са настанком кризе. У овом периоду долази до значајних промена у партијским системима и низа померања које ће променити и целокупне политичке процесе.

У 2008. години на почетку кризе која је један од кључних момената у развоју популистичких тенденција, према Фридом Хаусу (Freedom House 2008), три државе су биле окарактерисане као слободне – Словенија, Хрватска и Србија, док су делимично слободне биле Црна Гора, Македонија и Босна и Херцеговина, да би десет година касније од очекиваног демократског процвата дошло само до пада Србије међу државе које су делимично слободне, а све друге су задржале исти статус. Са становишта проблема који су се појавили најважнија питања су била идентитетска, територијална и основна питања системске одрживости у појединим случајевима. Идентитетска питања су највише у фокусу била у Црној Гори и Македонији, територијална у Србији и спорењима Хрватске и Словеније, а основна системска питања остају нерешена у Босни и Херцеговини. Велики демократски дефицити који прате добар део случајева у овој анализи су контекстуално погодни за различите видове популизма. Уједно је и економска криза донела велике проблеме, а пре свега незапосленост и пад животног стандарда, који такође погодују популистичким наративима и обећањима.

Још један од битних момената у анализи је и европски пут држава. Европске интеграције и приступање ЕУ као својеврсна мерила економског развоја и демократизације постепено су улазила у ћорсокак. Словенија је дуго као једина чланица ЕУ међу овим државама имала уцењивачки потенцијал посебно

према Хрватској у нерешеним питањима. Са уласком Хрватске у ЕУ 2013. године, овај процес добио је једну успорену и упитну ноту. Неизвесност и одлагање приступања других држава продубљује јаз међу државама, а сам проевропски блок у већини држава долази у кризу јер су њихове основне политике доведене у питање. Важан утицај на овај домен има и криза ЕУ као и пораст популистичких снага у многим државама Уније, па и на европском нивоу. Свакако најважнији примери и левог и десног популизма су владајуће партије у Мађарској, Грчкој, Пољској, Италији и сл., али и значајно оснаживање таквих партија у Немачкој, Француској, Шпанији итд. Целокупна европска клима се мења, а таква промена даје велики простор и локалним популистима за раст и владавину.

ПОРАСТ ПОПУЛИЗМА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ СФРЈ – ТЕМЕ И ДОГАЂАЈИ

Иницијално развијен из економске кризе, популизам се ширио низом тема и догађаја који су задесили регион. Свака од земаља ушла је у одређене процесе који су битно мењали политичке односе партија, мада се мора истаћи да је ова динамика више утицала на стабилније политичке системе, јер примера ради Босна и Херцеговина у стању перманентне политичке кризе није на исти начин осетила велика померања као што је то случај са другим земљама. У анализи развоја популизма у овим државама важно је правити дистинкцију између настанка и успона нових партија на таласу популизма и преживљавању и „новој политици” заснованој на популистичким сентиментима традиционалних политичких актера – партија и лидера.

Почевши са најразвијенијом Словенијом која није имала у претходном периоду стање рата (сем сукоба кратког трајања) и није ушла у изградњу институција са нерешеним питањима, пораст популизма се снажно осетио. Једна од кључних догађаја који је изменио политичке односе у Словенији јесте мигрантска криза, уз већ устаљене проблеме посткомунистичких земаља са економском несигурношћу и страхом за будућност (Boros and Botos 2018, 11). Словенија је у периоду економске кризе ушла у потпуну партијску дестабилизацију, са појавом

нових политичких покрета и кризом већ традиционалних партија. Најважнији носиоци политичког живота који су били део процеса изградње државе и европских интеграција Словеније губили су подршку и политичку релевантност (СД, ЛДС). Настајали су нови покрети и партије, који су играли једнократну ролу на изборима, оно што су Крашовец и Хотон објаснили као „привлачност новог” (Krašovec and Naughton, 2014) тј. реч је о победи потпуно нових актера на изборима и невероватно губљење подршке у међуизборном периоду. Значајно је приметити да су партије и покрети доводили до потпуне персонализације па су се давала имена Листа Зорана Јанковића, Грађанска листа Грегора Виранта (2011), Странка Мире Церара и Савез Аленке Братушек (2014) и Листа Марјана Шареца (2018).

Ипак, наведени раст проблема под утицајем мигрантске кризе условио је да се популистички покрети оснаже. Пре свега реч је о партији са најстабилнијом подршком бирача у последњих пет изборних циклуса – Словеначкој демократској странци и њеном лидеру Јанезу Јанши који су на изборима 2018. године на популистичкој антимигрантској реторици успели да буду најјача политичка опција у Словенији, уз подршку Виктора Орбана (Boros and Laki 2018, 120). У ово време ширења кризе и пораста популизма расле су партије и на левом и на десном екстрему. С једне стране Левица је имала значајан пораст подршке, док је на радикалној десници расла Словеначка национална странка (СНС). Обе партије су имале изражену популистичку кампању, с тим што је Левица расла на обећањима о већем улагању државе у образовање и на гарантованој минималној заради од 700 евра, док је СНС ишао путем антимигрантске кампање (Boros and Laki 2018, 121). Обе партије имале су учинке због овакве кампање па је СНС постала парламентарна, а Левица добила за 1/3 више посланика у парламенту. Словеначки пример говори нам да су две теме биле пресудне у порасту популизма: а) економске – с обзиром на чињеницу да је константно боља економска ситуација заустављена светском кризом; и б) идентитетске – које се тичу доласка миграната и њиховог останка у већ економски оптерећеном систему уз све проблеме социјалног и културолошког прилагођавања.

Хрватска која је трајно оптерећена идентитетским питањима и односом према српској мањини имала је две различите фазе у временима до приступања и након приступања Европској унији. Ипак тим митовима о „домовинском рату” створена је трајно успостављена друштвена клима политичких односа између ХДЗ-а, као државотворне, конзервативне са јаким популистичком наративом о домовини, народ и увек темељена на јаким лидерима, још од периода Туђмана и СДП-а, као социјалдемократске партије која се уклапа у наметнуту друштвену климу са покушајима ревизије оваквих ставова. У домену партијског система Хрватске од 2000. године и установљеног дуопола ХДЗ–СДП није било значајних партија које би угрозиле руковођење владом једне од ових партија, али је с обе стране спектра било низ других мањих партија и део регионалних. На десном екстрему преживљавао је низ партија које су водиле дубоким друштвеним расцепима темељеним на етничким питањима и ревизији историје. Ситуација се битно почела мењати са појавом нових популистичких тема заснованим на економским проблемима, а пре свега корупције и незапослености. Јака економска криза и коруптивни случај са премијером Санадером негативно је утицала и на релевантне партије, пре свих на ХДЗ, али и на поверење грађана у свеукупно политичко такмичење (Ћулар 2013, 3). Како Чулар истиче „страначко такмичење у Хрватској никад није успевало демократски ’процесуирати’ економска питања и редистрибутивне јавне политике” (Ћулар 2013, 4), па се перманентно правио празан простор за покрете и партије која би се бавили овим питањима. Идентитетске политике и митолошки однос према домовини и народу као основним мотивима популистичких покрета постали су нормално стање ствари на хрватској политичкој сцени. Феномен популизма посебно је био истакнут код локалних политичара, у чему се први истакао градоначелник Загреба Милан Бандић, бивши члан СДП-а, чија је реторика засновна на антипартизму, антиелитизму и бризи за народ, али је овај покушај популистичког продора „зауздан” у покушају да постане председник Хрватске (Закоšek 2010, 6–10). Ипак у празан економски простор, а после коруптивних афера ХДЗ-ових лидера, а и непостојање одговора СДП-а на новонастале економске проблеме почели су да расту покрети који нису део овог дуопола. Два свакако најважнија су Мост

независних листа и Живи зид. У политичком и партијском систему свакако значајнија је појава Мост-а, који је у изборима 2015. године срушио дуалну конструкцију и наметнуо се као трећа партија без које не може да се формира влада, а све на таласу јаког анти-елитизма уз наглашеност реформи у корист народа (Grbeša i Šalaj 2018, 17). Мост замишљен као покрет низа локалних организација на челу са Божом Петровим постао је незаобилазан део у политичком животу Хрватске и наметнуо нове политичке односе међу партијама. С друге стране, појава Живог зида као снажног антиестаблишмент покрета, али и антисистемског, показала је право лице бујања популизма у Хрватској. Начин вођења политике, реторика и политичке идеје које заступа Живи зид са Иваном Вилибором Синчићем и Иваном Пернаром као најистакнутијим личностима ставља их у ред истинских популистичких партија (Grbeša i Šalaj 2018), који би се могао окарактерисати и као социјал-популизам (Pisula 2015) с обзиром да се ради о значајном броју решења која су левичарска и антиглобалистичка. Овај талас популизма се шири Хрватском, без обзира да ли ће ове организације преживети у политичкој утакмици. Њихова перспектива није извесна, али уз десни популизам који је постао етаблиран и део свакодневне, уобичајене политике, ове врсте левог популизма имају широк простор раста. Нестабилност наведених актера (Мост, Живи зид) показала се постепеним губитком подршке након првобитног успеха, уз унутрашњу нестабилност и поделе, али се назире и нови талас десног популизма који се обликује кроз парламентарне и председничке изборе.

Популизам у Босни и Херцеговини је доминантан политички наратив уклопљен у конституционална решења. Основне претпоставке перманентног популизма политичких елита у БиХ су позивање на народ и стално ширење осећаја кризе и угрожавања од стране другог. Дејтонским мировним споразумом уведени су механизми који смањују политичку конкуренцију и своде је на унутаретничке односе између Срба, Бошњака и Хрвата са увођењем фамозног „виталног националног интереса” као средства за блокирање политичких одлука која нису у интересу једног од три народа (Saračević 2009, 166). Уоквирене у своје етничке интересе партије у политичком спектру по питању идентитетских политика делују у складу са

низом популистичких механизма у циљу останка на власти. Унутаретничко надметање партија у изборним кампањама се највише води по питањима угрожености националних интереса и ко више води политику народа и отаџбине. Након рата и периода међународног управљања и спровођења Дејтонског споразума, БиХ је држава са веома неразвијеном привредом и високом стопом незапослености где је у одређеним моментима готово половина радно способних незапослена, показује се као плодно тло за популисте и екстремне политике (Роров-Момчиновић 2009, 151). Устаљени популизам владајућих елита и партија добио је два популистичка изазова – први је у економским и социјалним немирима грађана 2013/2014. године у БиХ, а други је мигрантска криза која је у једном моменту постала једна од кључних држава на мигрантској рути. Када је реч о протестима грађана широм БиХ, то се показало као највећи изазов доминантним политичким елитама и инсталираним етно-националним наративима, али су ти протести брзо изгубили своју енергију у борби са трајним категоријама у БиХ (Stipić 2017, 96–97). Други и актуелни изазов је због мигрантске кризе, која производи проблеме и отвара простор за даљу ескалацију, али се антимигрантски наратив уклапа у политике дела релевантних политичких партија. Новонастали популистички талас у свету није битно утицао нити променио ситуацију у БиХ, јер је популизам инхерентан босанскохерцеговачким владајућим политичким елитама и део је уобичајених пракси у политици.

Србија је типичан пример пораста популизма у Европи. Често се Србија узима уз Мађарску и Пољску као пример како изгледа нови талас популизма у посткомунистичким државама. Низ питања која су се покретала и поларизовала друштво у демократској Србији (након 5. октобра 2000. године) кретала су се између одлука о приоритетима – шта је важније европске интеграције или Косова и Метохије (Европа или Косово). С једне стране партије старог режима (СПС, СРС) и с друге стране партије ДОС-а имале су различита виђења пута Србије. Антисистемски карактер партија старог режима престаје 2003. године за СПС када су подржали мањинску владу и 2006. године за СРС када су подржали референдум о Уставу (Orlović 2008, 403). Поделе у СРС и настанак СНС

поклопиле су се са економском кризом која је у значајној мери смањила капацитет демократских снага у Србији, као до тада доминантном наративу у политичком животу. Велике теме (ЕУ, Косово и Метохија, НАТО) биле су измештене из фокуса, а и СНС је креирао своју политику на питањима економских реформи (Stojiljković i Spasojević 2018, 111). Ипак, промена власти 2012. године и предоминантан утицај СНС-а у политичком животу вратио је тему решавања статуса Косова и Метохије као основног приоритета државне политике. Ова тема уједно је постала и централна у различитим популистичким варијацијама. Уз свеопшту медијску кампању ширења перманентног страха од различитих ванредних околности и криза, поред популизма партија власти, очигледан је и простор у којем су настајали покрети и партије на различитим половима, али са популистичким тенденцијама. Свакако највише пажње завређују Двери и Доста је било. Док су Двери градиле свој имиџ на антиелитизму и позивању на народ као типичан пример новог популизма у Европи, ДЈБ је то радио на бази антипартијских сентимената и нужних економских реформи које их нису сврставале у популистичке покрете (Stojiljković i Spasojević 2018, 117). Ипак, након тога ДЈБ је прешао пут од либералне и реформске до антиглобалистичке, антиестаблишмент партије која се противи и уласку у ЕУ, што се заснива на низу популистичких карактеристика. Промене у партијском систему Србије само су делом производ пораста популизма, али отворено питање статуса Косова и Метохије везаног за популистички концепт колевке, отаџбине (*heartland*) и јаког идентитетског питања уз пораст важности харизматског лидера остављају широк простор за ширење популизма у Србији.

Заједнички пут до 2006. године са Србијом имала је Црна Гора, која се референдумом одвојила као независна држава. Удаљавање је кренуло знатно раније, још 1997. године са победом анти-Милошевић струје коју је предводио Мило Ђукановић унутар владајуће Демократске партије социјалиста (ДПС). Од увођења вишепартизма на власти је ДПС, а са удаљавањем од Србије и коначним раздвајањем отварала су се разна спорна питања која се крећу у домену идентитетских. С обзиром да се ради о држави која нема већински народ (Darmanović 2016, 230),

а где су спорења око историје, језика, цркве нужно је долазило до експанзије популистичких наратива, а посебно у изборним кампањама. За разматрање популизма у Црној Гори најважније је посматрати владајућу партију ДПС која користи максималне капацитете како би опстала на власти. Како Џанкић истиче, ДПС представља носиоца државно спонзорисаног популизма који има све наведене елементе популизма, а посебно се истиче у креирању спољног непријатеља у циљу одбране народа и државе, али и другим аспектима какав је камелеонски карактер лидера (Мила Ђукановића) (Džankić and Keil 2018). Док је ДПС суверено владао, опозиционе партије су мењале своје аранжмане и у тим политичким пројектима такође се може препознати значајан удео популистичких предлога политика и мера. У земљи раширеног клијентелизма каква је Црна Гора, економске теме би требало да имају више значаја, али су ДПС и Мило Ђукановић остали имуни на низ афера и коруптивних скандала. Тренд пораста популизма у региону и у Европи није битније захватио Црну Гору, али је уобичајени популизам око идентитетских питања постао основно средство политичке борбе.

Још један од примера изразито подељеног друштва је и Северна Македонија. Након мирног отцепљења од СФРЈ ова држава је ушла у низ проблема који се решавају у деценијским процесима. Предмет спора је низ ствари са предзнаком „македонско”, с обзиром да се ради о оспоравању од стране Грчке због њене истоимене северне провинције која успорава и ЕУ и НАТО интеграције у том моменту БЈР Македонији (Gromes 2009, 26). Слично Хрватској, у Македонији је на снази политички дуопол између ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ, које се смењују на власти, уз подршку мањих албанских партија. БЈР Македонија није имала оружани конфликт при отцепљењу од Југославије, али је у наредним годинама имала унутрашње проблеме на граници грађанског рата са албанском мањином. Овај сукоб решен је потписивањем Охридског споразума 2001. године који је уједно и основа конституционалног уређења.

Суверена владавина ВМРО-ДПМНЕ на челу са Николом Груевским у десетогодишњем периоду (2006–2016) донела је експанзију популистичких мера. Један од највећих пројеката у циљу изградње идентитета је „Скопје 2014” замишљен

као обнова античког наслеђа у којем се прожимају важни елементи популизма – народ и отаџбина као централна тема, непријатељско негирање од стране „другог”, раст харизматског лидера који је заштитник нације услед спољних притисака и перманентан осећај кризе. Овај пројекат наишао је на низ унутрашњих и спољних критика, па и грађанских протеста (Petkovski and Nikolovski 2016, 176). Груевски и ВМРО-ДПМНЕ су усталили владајући популистички образац и наратив заштите народа уз низ ауторитарних механизма (Petkovski 2015, 64), што је водило ширењу јаза са Грчком. С друге стране, Заев и СДСМ су успели да убеди и спољне и унутрашње актере да је могуће наћи компромис и на бази тога долази до смене власти 2016. године, чиме се ушло у фазу решавања проблема. Идентитетски проблеми делимично су решени Преспанским споразумом са Грчком, када се умањио јаз решењем имена „Северна Македонија”, као и променама имена ауто-пута, аеродрома и сл. Један од отворених спорова је питање неканонске цркве због првенственог противљења Српске православне цркве, а затим и осталих канонских. Македонија је овим решењима обезбедила пут за наставак својих интеграција и може се закључити да је популистички талас делимично заустављен, а да није направио велике последице по стабилност јер је партијски систем остао у дуополу снажних опција СДСМ и ВМРО-ДПМНЕ.

ИЗБОРНА ВОЛАТИЛНОСТ У ПЕРИОДУ ПОРАСТА ПОПУЛИЗМА

Пораст популистичких тенденција иде увек на штету стабилности институција, без обзира да ли је реч о стабилним или новим демократијама. Иако је овај талас погодио низ земаља, основна разлика је у томе што су земљама са стабилним институцијама система последице мање. У периоду од 2008. године у анализираним студијама случаја било је низ изборних процеса, али за нашу анализу важни су парламентарни избори и промена подршке бирача партијама као релевантна потврда о последицама по партијски систем у целини.

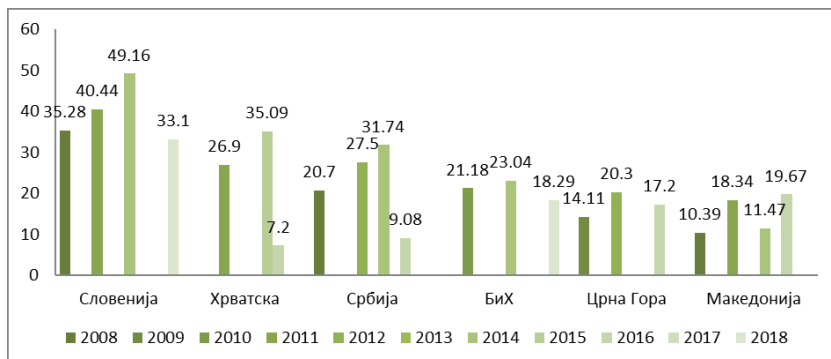
Табела 1: Изборна волатилност у земљама бивше СФРЈ

Година	Словенија	Хрватска	Србија	БиХ	ЦрнаГора	Македонија
1992	30.5%	30.30%	22.1%		25.75%	
1993			14.4%			
1994						42.7%
1995		21.46%				
1996	23.8%			17.6%	27.03%	
1997			10.31%			
1998				24.2%	36.15%	64.6%
2000	24.6%	33.96%	62.7%	33.7%		
2001					7.41%	
2002				14.55%	7.28%	41%
2003		42.03%	47.6%			
2004	23%					
2006				24.1%	28.43%	24.65
2007		13.63%	22.3%			

Извор: Обрада аутора

У годинама пораста популизма највеће промене у изборној волатилности бележио је партијски систем Словеније, а у одређеној мери су га следили партијски системи Хрватске и Србије. У ранијем периоду, увиђа се очекивана повећана изборна волатилност у зачетку вишепартизма због процеса стабилизације, као и појединачне нагле промене проузроковане екстерним факторима који су претходили парламентарним изборима (2000. Србија – последица пада Милошевића; 2003. Србија – убиство премијера Ђинђића; 2000–2003. Хрватска – смрт националног лидера Фрање Туђмана која је краткотрајно дестабилизovala ХДЗ и значајне измене устава). Наведене промене нису узроковане међупартијском борбом па се могу посматрати и као изоловани случајеви, а не делови одређеног тренда, за разлику од периода пораста популизма у којем имамо директне промене у динамици партијске борбе кроз популистичке обрасце, појаве нових покрета и партија узроковане овим трендом. Суштинска анализа изборне волатилности показује значајне промене у партијским системима које нису део једнократних промена него део тренда у коме кризу пролази и део релевантних партија и новонастале.

Табела 2 : Изборна волатилност од 2008. године у земљама бивше СФРЈ

Извор: Обрада аутора.

Екстремне промене које су се дешавале у четири изборна циклуса показале су значајну нестабилност партијског система Словеније. Парламентарни избори у Словенији 2008. године имали су нешто вишу промену у укупном бирачком телу него што је то била пракса раније, али и даље се одржавала партијска конкуренција између етаблираних партија (СДС, СД, ЛДС и сл.). Иако се већ тада могла наслутити криза партија, пре свега због стрмоглавог пада ЛДС-а, велика промена тек долази на изборима 2011. године када се волатилност повећала на 40.44% и када је на изборима победила Листа Зорана Јанковића – Позитивна Словенија, као нови покрет али са већ добро познатим градоначелником Љубљане. Једна од важних карактеристика великих промена на политичкој сцени је и повећање броја нових посланика тј. након 2008. године све већи број посланика није бивао реизабран (Fink-Hafneretal 2017, 69). Појава нових покрета и њихова победа на изборима није несвакидашња, али је у Словенији постала пракса да партије или покрети побеђују и већ на следећим изборима у потпуности губе подршку. Примера ради, већ на изборима 2014. године Позитивна Словенија је са пређашњих 28.51% пала на 2.97%, а на истим изборима победила је Странка Мире Церара (касније Странка модерног центра) са 34.49% (DVK 2019). Исти тренд се наставио и 2018. године на изборима кад је СМЦ остварио 9.75%, али се наставио тренд успеха нових покрета и

овај пут са Листом Марјана Шарца која је остварила 12.60% и постала друга снага у словеначком парламенту. Победник избора био СДС са Јаншом са резултатом од 24.92% на таласу Орбанове подршке и пораста популистичких тенденција. Партијски систем је доживео велику дестабилизацију у овим годинама са максималном волатилношћу од 49.16% и са значајном променом кључних политичких партија, уз јаку персонализацију политике. Оно што је парадоксално у целој ситуацији је имуност на све изазове „вечитих ликова словеначке страначке политике” (Krašovec and Naughton 2014, 49), какав је Јанез Јанша, док се нови покрети и партије стварају и још брже нестају.

Нешто мања волатилност била је у изборним процесима у Србији и Хрватској. Иако су проценти изборне волатилности прилично слични, ради се о суштинском разликовању ових промена. На изборима 2015. године партијски систем Хрватске у свом дуополу ХДЗ-СДП добио је трећу јаку партију и уједно највећу изборну волатилност од 35.09%. Мост независних листа поред резултата имао је и велики коалициони потенцијал као незаобилазан у формирању владе, па је та устаљена природа партијског система добила другачије оквире. С друге стране, појавио се и антисистемски орјентисан Живи зид који нема јасну координацију кретања у многим политикама, али одређени предлози политика итекако имају подршку међу грађанима. Доминацију су задржале ХДЗ и СДП, али са знатно умањеним улогама. Чулар је указивао и пре појаве ових покрета на празан простор хрватске политике и истакао да постоје „јаки и разарајући притисци” (Čular 2013, 10) који ће условити значајне промене. Етаблирани двојац је успео да обузда раст ових покрета, али делује да постоји простор који ће и даље водити ка променама и даљој дестабилизацији.

У Србији се промене у партијском систему огледају пре свега у прерасподели подршке међу партијама које су долазиле на власт. Корен промена је настао у унутарпартијским цепањима из којих је преживео СРС, настао много јачи СНС, а партије бившег ДОС-а почеле да се деле, гасе и нестају. Иако је ДС од настанка расадник политичких партија, од губитка власти и великог обрта 2012. године, настао је нови низ партија. Ова промена је велика јер руши темеље демократских промена

из 2000. године, а како Јовановић истиче „после дванаест година, персонално незнатно измењени, програмски значајно ресетовани, коалициони партнери из 90-тих поново имају сву власт” (Јовановић 2013, 28). Каснији ток догађаја ишао је само у правцу атомизације опозиционе сцене, а партије власти су све више јачале, а пре свих СНС као доминантна партија у партијском систему Србије. На ванредним изборима 2014. године дошло је до највеће изборне волатилности од 31.74%, што је мање само до времена великих промена кад је изборна волатилности била 62.7% (2000) и 47.6% (2003) (Ковачевић 2014, 66).

Изборна волатилност у остала три случаја (Босна и Херцеговина, Црна Гора, Северна Македонија) није показивала велике промене и није одступала од стандардних резултата из претходног периода. Уједно су и односи унутарпартијских система остали исти. Дубоко укореењени однос и сужена партијска конкуренција остала је на снази у БиХ, а исти актери настављају да имају доминацију у сва три конститутивна народа. У Црној Гори делује да суверена владавина ДПС-а опстаје без обзира на ток политичких догађаја и неизвесна је промена оваквог стања. Једина промена која се догодила је у Северној Македонији у којој је СДСМ преузео власт након 10 година доминације ВМРО-ДПМНЕ, али је њихов дуопол остао доминантан уз одређене промене међу албанским партијама. Ниска и оптимална изборна волатилност (између 10% и 25%) у овим партијским системима говори нам о стабилним односима и малим променама подршке партијама. Стабилност односа у БиХ и Северној Македонији је у великој мери производ конституционалних решења, а Црна Гора је случај *per se* јер је смењивост власти немишљен сценарио.

ЗАКЉУЧАК

Пораст популистичких тенденција широм света захватио је и државе које су настале распадом Југославије. Иако се може говорити о различитим достигнућима у изградњи демократских институција и европским интеграцијама ових држава, на нови популистички талас нису имуне ни стабилне демократије. Када је реч о последицама по политички систем,

популизам може донети низ проблема али се често ефекти тих проблема разликују. У домену партијских система популизма првенствено утиче на снагу релевантних политичких партија, појаву и могућности нових политичких партија и могућности (зло)употребе криза и проблема у политичким кампањама. Популизам је у одређеној мери инхерентан у великом броју случајева у овим државама и тамо где је овај тренд уствари нормално стање ствари и нема неке нове ефекте. Реч је првенствено о БиХ, Црној Гори и делом у Северној Македонији. Ово су уједно и кључни разлози, поред институционалних ограничења у изборним системима, за слабији пробој новог таласа популизма. Значајна померања десила су се у партијском систему Словеније, и делом Хрватске и Србије, а свакако да је словеначки пример један од занимљивијих за политиколошке анализе. Велика нестабилност из избора у изборе у Словенији доводи до сталне појаве нових актера и још бржег нестанка истих, као и постепено гашење дела „старих” политичких партија. У Хрватској се под дејством популизма изменила политичка клима и међупартијски односи, али су свој примат задржали ХДЗ и СДП. Србија је доживела велику трансформацију и из раније поларизованог, па умереног плурализма креће се ка систему са доминантном партијом. Оно што треба изнети као важан закључак је да су партијски системи делови политичког система који могу бити индикатор ширих промена, али да су одређени домени (стабилне демократске институције, отвореност политичке конкуренције, чланство у ЕУ и сл.), у Словенији и Хрватској, већа гаранција да се ова дестабилизација не прелива у дубље друштвене расцепа и потенцијалне конфликте. Ипак, остају отворени изазови новог пораста популизма, у великој мери условљеног и новим миграцијама, као и питање имуности досегнутих капацитета институција да одговоре на ове изазове.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Boros, Tamas, and Botond Botos. 2018. *Populism report 2018 – Slovenia*, Brussels: FEPS - Foundation for European Progressive Studies.

- Boros, Tamas, and Gergely Laki. 2018. *State of populism in Europe*. Brussels: FEPS - Foundation for European Progressive Studies.
- Čular, Goran. 2013. "Političko predstavništvo u Hrvatskoj: predstoji li korjenita promjena stranačkog sustava?" *Političke analize* 13: 3–11.
- Darmanović, Srđan. 2016. „Politički sistem Crne Gore.” U *Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori – Perspektive razvoja unutar partijske demokratije*, ur. Vladimir Goati i Srđan Darmanović. Podgorica: CeMI – Centar za monitoring izbora.
- Državna volilna komisija [DVK]. 2019. "Državni zbor RS – leto 2014 (Predčasne volitve). Poslednji pristup 12. Jula 2019. <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/arhiv-drzavni-zbor-rs/leto-2014-predcasne-volitve>.
- Džankić, Jelena, and Soeren Keil. 2017. "State-sponsored Populism and the Rise of Populist Governance: The Case of Montenegro." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 4(19): 1–16. doi: 10.1080/19448953.2017.1280981
- Fink-Hafner, Danica, Simona Kustec Lipicer, Gregor Čehovin and Ana Železnik. 2017. "Slovenia's parliamentary elite: representation and accountability since 1992." *Teorija i praksa* 54: 60–79.
- Freedom House. 2008. "Freedom House - report 2008". Poslednji pristup 10. jula 2019. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/>.
- Grbeša, Marijana, i Berto Šalaj. 2018. *Dobar, loš ili zao? Lica populizma u Hrvatskoj*. Zagreb: TIM Press.
- Gromes, Thorsten. 2009. "Between Impositions and Promises: Democracy in Macedonia." Report No. 91. Frankfurt: Peace Research Institute Frankfurt (PRIF).
- Jovanović, Milan. 2013. „Parlamentarni izbori u Srbiji 2012 – rezultati i političke posledice.” U *Izbori u Srbiji 2012. godine – (Ne)očekivana promena*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 9–31, Beograd: Institut za političke studije.

- Kovačević, Despot. 2014. „Institucionalizacija partijskog sistema u Srbiji.” *Politički život*, 10: 63–73.
- Krašovec, Alenka, i Tim Haughton. 2014. „Privlačnost novog: nove stranke i promjena stranačkog sustava u Sloveniji.” *Političke analize* 19: 48–53.
- Mainwaring, Scott, and Mariano Torcal. 2006. “Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization”. Poslednji pristup 5. maj 2019. <https://kellogg.nd.edu/documents/1613>.
- Mudde, Cas, and Cristobal Rovira Kaltwasser. 2017a. *Populism: a very short introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Mudde, Cas, and Cristobal Rovira Kaltwasser. 2017b. *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orlović, Slaviša. 2008. *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Orlović, Slaviša. 2017. „Populistički izazov demokratiji”, U *Demokratski otpor i normalizaciji autoritarzima u Evropi*, ur. Nebojša Vladislavljević i Dragan R. Simić, 45–59. Beograd: Udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Orlović, Slaviša. 2019. *Politička sociologija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Pedersen, Mogens. 1979. “The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility.” *European Journal of Political Research* 7 (1): 1–26.
- Petkovski, Ljupcho, and Dimitar Nikolovski. 2016. “Populism and Progressive Social Movements in Macedonia: from Rhetorical Trap to Discursive Asset.” *Politologicky Casopis* 23 (2): 164–181.
- Petkovski, Ljupcho. 2015. “Authoritarian Populism and Hegemony: Constructing ‘the People’ in Macedonia’s illiberal discourse.” *Contemporary Southeastern Europe* 3(2): 44–66.

- Picula, Boško. 2015. „Živi zid: socijal-populizam na hrvatski način” *Tportal*. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/zivi-zid-socijal-populizam-na-hrvatski-nacin-20150120>.
- Popov-Momčinović, Zlatiborka. 2009. „Društveni aspekti političkog sistema” U *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti*, ur. Saša Gavrić, Damir Banović i Kristina Krause, 134–158. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Kondar Adenauer.
- Saračević, Nermina. 2009. „Parlamentarna skupština.” U *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti*, ur. Saša Gavrić, Damir Banović and Kristina Krause, 158–190. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Kondar Adenauer.
- Stanley, Ben. 2008. “The thin ideology of populism.” *Journal of Political Ideologies* 13 (1): 95–110. doi:10.1080/13569310701822289.
- Stipić, Igor. 2017. “Constructing “the people”: Citizen populism against ethnic hegemony in Bosnia-Herzegovina in the light of the 2013–2014 protests”, special issue, *Socio.hu*: 90–110.
- Stojarová, Vera, and Hana Vykoupilová. 2007. “Populism in the Balkans – the case of Serbia” *Central European Political Studies Review* 10 (2-3): 95–112.
- Stojiljković Zoran i Dušan Spasojević. 2018. „Populistički *Zeitgeist* u “proevropskoj” Srbiji” *Politička misao* 55 (3): 104–128.
- Taggart, Paul. 2004. “Populism and representative politics in contemporary Europe” *Journal of Political Ideologies* 9(3): 269–288.
- Zakošek, Nenad. 2010. „Zauzdani populizam: fenomen Milana Bandića” *Političke analize* 1(1): 7–10.

Despot Kovačević*

Faculty of Political Science, University of Belgrade

THE DESTABILIZATION OF PARTY SYSTEMS AND THE RISE OF POPULISM IN THE COUNTRIES OF THE FORMER SFRY

Resume

This paper explores the impact of the rise of populism on party systems in the countries of the former SFRY. The expected outcome of the survey was that the destabilization of party systems was caused by the rise of populism among the most important political leaders and parties, but also by the emergence of new populist movements. Populist growth which is still present, has had significant impact on the institutions of the system. The party systems which are part of these case studies have undergone significant transformations. Taking into account that these countries are still in the process of building their democratic capacities, the rise of populism further challenged this process. The analysis of electoral volatility, in the period 2008–2018, shows that Slovenia's party system was influenced the most by this, while Croatia and Serbia have also had significant changes. Minor changes were noted in other cases, but these changes did not have important consequences on the dynamics of political processes. One of the more significant developments has been the rise of new political parties which succeed in gaining political support in the first election cycles but failed to stabilize their number of voters and supporters. The prospects of deeper crisis are highly likely in these systems but what is striking is the high adaptability of political elites to the current context. The most important conclusion of this paper is the destabilization of party systems with highest level of democracy, and which are also the only members of the European Union. The permanent crisis in other cases and the denial of other problems did not lead to a greater destabilization of party systems.

Keywords: party system, populism, electoral volatility, Serbia, Slovenia, BiH, Croatia, Montenegro, North Macedonia

* E-mail address: despot.kovacevic@fpn.bg.ac.rs.

** Овај рад је примљен 30. августа 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. марта 2020. године.